

Драган ЖУНИЋ
Универзитет у Нишу, Србија
zunic@ni.ac.rs

СТИГМА КАО АМБЛЕМ: ШТА МОГУ БАЛКАНЦИ СА БАЛКАНОМ?

Dragan ŽUNIĆ
University of Niš, Serbia
zunic@ni.ac.rs

STIGMA AS AN EMBLEM: WHAT THE BALKAN PEOPLE CAN DO WITH THE BALKANS?

Keeping in mind the reality of geostrategic, political, and economic interests and relationships and cherishing an open yet critical pro-European position, the author once again poses the question of responsibility for the survival and future of the Balkans. He considers this problem in the light of the crisis of European values and institutions, the omnipresent discourse practice of “Balkanism” and the political practice of “Balkanization”, warns of the political abuse of the Balkans and of pushing Balkan countries into new conflicts based on external interests, and pleads for raising cultural and political self-consciousness in the Balkans and a corresponding intellectual dialogue and engagement.

Keywords: The Balkans; crisis; war; culture; dialogue; engagement.

0. Овај рад је, понајпре, синтеза различитих емпиријских и теоријских, непосредно искуствених али и истраживачких сазнања о Балкану. Уз то, он има и један не-политички, а ипак акцијски, апелативни и перформативни аспект. Јер, наш циљ није само препознавати и знати, већ и разумети Балкан; и не само разумети Балкан, већ заузети и одговарајући акцијски став. Чему, иначе, друштвене науке у оскудно и опасно време? Чему, онда, етика научнога и академскога рада?¹.

¹ За *Шесту међународну конференцију Балкан: језик, историја, култура* – на коју, нажалост, нисам могао да дођем – био сам припремао прилог под насловом *Поново нас гурају у рат*, и замислио га у форми писма балканским пријатељима, што сам чак и ставио у поднаслов. Знао сам да није уобичајено да се на научне скупове у области друштвених и хуманистичких наука долази са епистоларним формама и апелима. Додуше, обичај је и да се на научне скупове долази искључиво са новим налазима текућих научних истраживања, па се ипак долази углавном са рапсодским препевавањем онога што је већ уочено, откривено, истражено, анализирано, протумачено. Био сам скоро сигуран да у савременом свету већ позната научна сазнања друштвених наука, која нису спектакуларна, ипак нужно упућују на научно засновани, али и политички реалистични ангажман – само претходна сазнања ваља одговорно, без идеолошких магли и популистичких измаглица, интерпретирати, ради разумевања

1. Шта је то што ми данас знамо о глобалним, регионалним и локалним друштвеним збивањима? У најкраћем, знамо следеће:

– Савремени свет је и даље подручје надметања великих сила.

– Неолиберална корпорацијска идеологија и изведене политике сударају се са друкчијим, још увек маргиналним, не-либералним концепцијама опстанка и развоја.

– Свет је у дубокој, већ деценијској привредној кризи, а њен резултат је продубљени јаз између све малобројнијих богатих и све бројнијих сиромашних – како на нивоу појединих друштава, тј. националних држава, тако и на регионалном и на глобалном нивоу.

– У свету нараста владавина разних видова ауторитаризма и популизма, утицај екстремне деснице, расизма, ксенофобије, крипто-фашизма и отворенога неофашизма, а демократија, тј. демократски облик владавине, у дубокој је кризи.

– Свет је под сталном претњом различитих форми фундаментализма и експанзивнога тероризма.

– Интеграцијски процеси сада су „допуњени” различитим видовима сепаратизма; баук сепаратизма кружи Балканом!² Али, баук „балканизације” почиње да кружи Европом и светом?³ Је ли то „освета” историјских процеса за навијачки интересни интервенционизам?

– Свет је полигон великих, дуготрајних и драматичних миграција.

– Национализам поново постаје глобални феномен, и не може се поистовећивати нити са ослободилачким идеологијама и покретима, нити са увек добродошлом љубављу према сопственој култури и традицији, према сопственом народу и нацији, и са жељом и вољом за њихову добробит.

– И популизам постаје глобални феномен; али, популизам није једнобојан, премда се служи истим методама придобијања маса, већ има националне и конфесионалне боје, дакле, појављује се као национализам, а национални популизми, национализми, склони су конфликтуалном решавању међусобних односа, тј. ратовању, односно представљају погодан „материал” за инструменталну употребу – национално и конфесионално обојени популизам, дакле, пре свега десни популизам, увек је спреман да инструментализује разлике; стога ниједан национализам као политичка идеологија није „добар”, и није „лош” само онај етно-конфесионални национализам, већ и онај „грађански”, територијално-политички.

– У врху светске политике све је више шарлатана и кловнова, а још увек по злу памтимо онога из 1933.

– Наука је постала предузеће за производњу инструменталнога знања које се може продати на тржишту, постала је услужна делатност – слушкиња

онога што је било, онога што јесте, и онога што надолази, и ради – акције. Две године касније, у то сам још сигурнији.

² A spectre is haunting Europe – the spectre of communism (Marx 2010).; Ein Gespenst geht um in Europa – das Gespenst des Kommunismus (K. Marx 2019).

³ Упореди: Један баук кружи културом Запада–баук Балкана (Todorova 1999: 15).

политике и капитала, и скоро изгубила истраживачку аутономију и своју еманципаторску функцију.

– Сведоци смо издаје и пропасти интелектуалаца; универзитет више не гаји интелектуалце, критичаре „свега постојећег”, који, по дефиницији, не издају универзалне идеје и вредности, већ производи стручњаке који имају ограничени, парцијални увид у стварност, у делање и у мишљење – услужне извршиоце сегментираних послова, који немају становиште целине, немају став аутономнога вредновања, па тиме ни становиште критике.

– Образованост више није на цени.

– Уметност је постала или популарна уметност (са доминацијом кича и шунда) или ексклузивна, а заправо безутицајна и безначајна концептуална „уметност”; сведоци смо, с једне стране, доминације вулгарнога естезијскога у кичу, односно, с друге стране, пропасти естетскога у уметности и доминације једнодимензионалних разумских појмова, који су само у служби често оправдане друштвене критике и ангажмана, али нажалост у радовима који само декларативно припадају подручју „уметности”, који, дакле, нису „уметност”, па стога и не могу да у естетскоме наговештавају смисао и бесмисао.

– Култура је у власти медијасфере, а медији су моћни промотери профита и јефтине забаве, ради заборављања и самозаборава поданика – у корист владајућих структура и очувања односа моћи и власти.

Знамо и ово:

– Балкан јесте у Европи – географски, цивилизацијски, културално, геополитички.

– На делу је процес европских интеграција, које су још увек пожељне, примењују се „инструменти предприступне помоћи” и реализују „програми прекограничне сарадње”, а у свему томе расте, цвета и снажи ЕУ-бијурократија, која све више постаје самој себи сврха и брига, и све више троши ресурсе на сопствено одржавање.

– Са друге стране, сведоци смо кризе европских вредности и институција, као и чињенице да Европа сама издаје своје прокламоване, да не кажем „оглашаване” темељне вредности: све више само декларативно држи до „људских права”, права мањина, маргинализованих група и озбиљно угрожене и издане демократије, селективно подржава и унитаризам и сепаратизам-сецесионизам, сурови интервенционизам, не либи се да подржава „легално изабране” антидемократске, ауторитарне лидере (који не крију и тоталитарне амбиције), и чак криминалце и злочинце – „кооперативне” марионете који се цинично називају гарантима стабилности.

– У Европи и даље влада дискурсивна пракса „балканизма” и, такође, политичка пракса „балканизације” (види: Todorova 1999: passim); Балканци се третирају као „другоразредни” људи и грађани, цивилизацијски се дисквалификују и робно-тржишно понижавају, у новије време, између осталог, и тиме што им се дистрибуирају „деласирани” производи (чак у неким земљама-чланицама Европске уније).

– И даље се незванично подржава, или бар не спречава, фрагментисање

и декомпоновање Балкана (цивилизацијско, конфесионално, економско, политичко...).

– Поједине балканске регије су пред потпуним демографским колапсом.

– Балканске земље су у привредној стагнацији и у апсолутном заостајању за развијеним европским земљама, али и даље морају да следе развојне моделе великих развијених земаља, чиме прогресивно губе развојни темпо, остајући и даље „услужне” и депривирани зоне јефтине сировине и јефтине радне снаге, зоне погодне за одлагање радиоактивног отпада и пласирање робнога шкарта.

– На Балкану се и даље, непрекидно живи у историји, а идеологија „краја историје” (Fukuјама 2002), бар на Балкану, лако је могла одмах бити препозната као бесмислица (Žunić 2011), што је накнадно, са „неподношљивом лакоћом”, признао и њен творац; и не стидимо се што живимо (и) у историји, премда нам каткада понестаје дах од чињенице да смо у историји „до гуше”.

Знамо још и ово:

– Друштвено раслојавање води и водиће новим друштвеним сукобима, немирима, али и новим друштвеним покретима, међу којима ће бити и озбиљних еманципаторских субјеката повести.

– Гомилање финансијске и технолошке моћи води и водиће, и даље, мноштву локалних, и не само локалних сукоба.

– Балкан је и даље један од полигона одмеравања моћи глобалних сила, док су интереси балканских држава и државица често и даље испреплетени, а њихово задовољавање конфликуално, и неретко инструментализовано у интересу великих сила.

2. Али, ми знамо још нешто важно:

– Ова дешавања, ови трендови, а поготову сукоби и њима припадајуће идеологије – имају алтернативе. Балкан има могућност избора!

– Балкан се не мора приволети ни западном ни источном „царству”. Не мора!

– На Балкану куца (и) једно балканско срце, те Балкан постоји и на један свој, балкански начин – у најмању руку, попут Скандинавије, Леванта, Медитерана, Иберије, Средње Европе...

– Атлантски радни и животни ритам није једини, нужан и обавезујући; Балкан прати технолошки и привредно-легислативни ритам Европе, али има и свој животни ритам, културални ритам, који није нужно „несолидност”, „неодговорност” и „јавашлук”.

– Наши идентитети јесу (и) етнички, али су измешани и преклопљени: етнички, национални, балкански, европски, и то све више као слободно изабране припадности, тј. грађански идентитети.

– Наше разлике јесу прото-народне, етничке, националне, религијске и конфесионалне, културалне, језичке, традицијске, фолклорне, политичке, привредне...

– Али, наше су сличности и узајамности у преплетеној историји (историји многобројних сукоба, али и историји са-живота), у традицији и савремености, у начину живота; тако, тешко је замислити више различитости под

једним, али ипак заједничким именом – Балкан (за које Европа измишља непотребне административне еуфемизме).

– Путеви приближавања су не само технолошка глобализација, привредна и законодавна интеграција, већ и културална комуникација, образовање, наука, обнављање свега онога што се зове *humaniora*, јер је хуманиора темељ Балкана, а образовање и наука се морају склонити и заштитити од комерцијализације, меркантилизације, бесмислене и већ комичне библиометријске компетиције.

– Можемо препознати бар минимум заједничких балканских интереса, и можемо их задовољавати у аутономији, без туторства, а то је напросто – живот: опстанак и развој у слободно одабраној заједници и културалноме идентитету.

– Ми се можемо, уз доминантне европске интеграције, слободно удруживати на нивоу Балкана, без оспоровања и декомпоновања европских интеграцијских процеса и институција.

– Није нужно да се једна мала балканска држава, ова или она, мора удруживати са великим европским или светским силама против друге мале балканске земље, јер је очигледно боље да се мале балканске земље удружују против глупости, мрака, незнања, некултуре, безакоња, а зарад стваралаштва и просперитета.

– Такво повезивање и удруживање балканских земаља не би нужно изазивало подозривост и „санкције” ако бисмо га замишљали и остваривали као удруживање у области култура, у области уметности и академских делатности, наравно, и у области науке – тамо где то не зависи нужно од великих центара производње инструменталнога знања; такво повезивање може почети, односно може се – као већ започето – развити најпре, на пример, у књижевности (узајамно превођење и публиковање књига, промовисање, приказивање и награђивање у форми различитих резиденцијалних програма – од боравака у књижевним колонијама до размене стипендираних боравака у „кућама за писце”); дијалог култура у сфери књижевности, и других уметности, најбољи је начин за међусобно упознавање и разумевање.

– Такво повезивање и удруживање у култури, уметности, образовању и науци може имати радијалне ефекте „образовнога сунца” и у свим другим сферама друштвенога живота.

3. Ми знамо и то да би неко могао иронично запитати: Ко сте то ВИ, који све то знате? Ко смо то МИ, који знамо све оно што је горе побројано, и још понешто?

– МИ нисмо никаква елита (премда не мислимо да је постојање образовних и културалних елита, елите стваралаца и интелектуалне елите некаква срамота); Ми смо обични, образовани грађани, који слободно мисле, и који, у камијевском смислу побуњени, револтирани, умемо да кажемо – Не!, и да не пристајемо на понизност и покоравање.

– Ми нећемо сукобе и ратове.

– Ми верујемо у могућност бољег света, света безбеднога, достојанственога и слободнога живота за све.

– Ми знамо да је могућа нека врста балканске самосвести.

– Ми знамо да је могућа једна балканска не-политичка – „културална конфедерација” (Žunić 2017)⁴.

– Ми смо кружок, мала, али, с обзиром на могућности нових технологија и њених мрежа, потенцијално велика духовна, интелектуална, културална заједница, заснована на безусловној културној комуникацији, дијалогу и универзалним вредностима са специфичним националним бојама.

– Ми смо они који, у новој прерасподели сфера утицаја, треба да издрже, верујући у – живот, стваралаштво, и да не прихвате статус полигона и објекта трвења, опробавања и „обарања руку”.

– Ми одбацујемо теорије завере, али верујемо у утопију супротстављања носиоцима глобалне власти – културом, културним стваралаштвом и образовањем, културном комуникацијом.

– Мада, ми се прибојавамо да ће нарастајуће социјалне разлике и неправедна подела богатства (које, знамо и то, не настаје само и првенствено способношћу, радиношћу, стваралаштвом и штедњом, већ плачком и беспопшtedном експлоатацијом) изазвати ревандикацијске захтеве и покрете – и не одбацујемо могућност да ће се депривирани, кад-тад, дићи и „доћи по своје”; а нико не може гарантовати да ће оправдани бунт обесправљених, опљачканих и ојађених, понижених и увређених, и сам бити праведан и ненасиљан у свим појединачним случајевима.

– Ми хоћемо дијалог, комуникацију, уместо доминације, и дубоко верујемо и знамо да је разговор најјефтинији, најједноставнији и најефикаснији пут до разумевања других и узајамнога разумевања, те да је одсуство разговора – пут у зло.

– Ми смо научили да разговарамо најпре са самима собом, па онда и са другима (Jaspers 1999).

– Ми се не одричемо великих идеја и вредности наше цивилизације, већ и даље држимо до слободе, равноправности, правде, владавине права, солидарности, толеранције, демократије и друштвене критике, и до „старих” идеја Истине, Добра и Лепоте, и верујемо у интелектуални ангажман.

– Ми верујемо у могућност изградње праведнијега друштва, у даље кретање повести и у могућност паралелних повесних токова.

– Ми знамо да ништа није вечно, па ни (неолиберална) глобализација. Можда ће светске кризе произвести и изнудити неку врсту макар привремене (националне) самодовољности. Па, пошто национална привредна самодовољност, по свој прилици, ипак неће бити довољна и одржива, а још мање перспективна, можда ће, и пре ће то бити нека регионална удруженост или бар сарадња?

– Ми знамо, јер је општепознато, да глобални и глобализацијски капита-

⁴ Познати су нацрти балканских унија (савеза, федерација, конфедерација): пољскога кнеза Адама Чарторијског, Михаила Полит Десанчића, Светозара Марковића, Владимира Јовановића, Љубена Каравелова, Јосипа Јураја Штросмајера и Фрање Рачког, Лајоша Кошута итд. (Batovski 1937; Milutinović 1937).

лизам производи кризе и да је генератор глобалне неправде. Но, знамо, јер се такође зна, да је и сам капитализам у кризи, па – будући да ни он није вечан, иако ће та криза потрајати – ваља размишљати не само о његовим поправкама и преправкама, већ и о крупним друштвеним и цивилизацијским алтернативама, и о новим пројектима (са пуном свешћу о разлозима за пропаст досадашњих пројеката праведнијега друштва и о њима проузрокованим катастрофама), па чак и о утопијским визијама, јер је много боље – како би рекао Кант (Kant), а поводом Платонове (Πλάτων) „политеје” – да се о свакој таквој идеји размишља и да се она изнова објашњава, него да се „одбацује као некорисна, под врло бедним и штетним изговором о неизводљивости (Untunlichkeit)” (Kant 2011: 326).

– Ми знамо да, када понестане аргумената за рационалну политичку комуникацију, увек имамо могућност комуникације у пољу уметничких дела, где су нам на располагању – уместо аргумената – доживљаји сврховитости, наговештаји смисла и, тиме, вредности онога што је друкчије, различито.

– Ми придајемо велики значај култури и уметности, књижевности посебно, премда немамо превеликих очекивања.

– Ми држимо до моћи разума и његове слободне употребе, и усуђујемо се да будемо „разумни” чак и када је то против фискалних, монетарних, робних и законских „рационализација”.

– Ми држимо и до важне улоге ума, а не само разума, дакле, и до онога натчулнога, које нам се покаткада даје у наговештају смисла.

– Ми прихватамо да тај смисао може бити и религијски посредован, али такође наговештаван и у продуктивном раду уобразиље, те наслућиван као сврховитост или одсуство сврховитости у њеним делима, делима естетске уметности.

То смо МИ – обични људи Балкана, обични Балканци, који се не стиде тога што су Балканци, а као људи Балкана ваљда и људи Европе – Европе каква би могла бити, па ваљда и људи света самога – света какав би могао бити.

Ми знамо све историјске и савремене мане Балкана Али, ми волимо свој Балкан.

Ми – који стигму „Балканци” поносно, али и критички, прихватамо и носимо као амблем.⁵

⁵ Када сам смислио наслов овога саопштења, *Стигма као амблем*, пало ми је на памет да у свету има пуно регија и заједница које су у повести и савремености из различитих разлога неоправдано и стереотипно стигматизоване, али чији припадници у једноме часу почињу да стичу самосвест и неправедну стигму узимају као своје име и као свој амблем. А онда сам на интернету пронашао следећи текст: Gaetano Ciarcia, *Du stigmatisme comme emblème: Le cumul des mémoires à Ouidah, ancien comptoir négrier (Ethnologie française 2016/4 (N°164), pages 691 à 700*. У њему се излаже случај Јужног Бенина, и описује како је од традиције вуду култова и историје ропства начињен туристичко-привредни ресурс, а поводом феномена конверзије „стигми у амблеме” упућује на Пјера Бурдијеа (*Bourdieu*), што и овога аутора и друге истраживаче обаезује на даље проучавање Бурдијеових радова на ову тему.

ЛИТЕРАТУРА

Batovski 1937: Batovski, H. Jedan poljski preteča balkanske unije: Knez Adam Čartoriski. *Balkan i Balkanci*. Beograd: Izdanje Balkanskog instituta. Reprint: Niš: Niški kulturni centar 2003, 357–364.

Gofman 2009: Gofman, E. *Stigma: zabeleške o ophođenju sa narušenim identitetom*. Novi Sad: Mediterran Publishing.

Žunić 2011: Žunić, D. The Three Ends and the Fourth One. // Балканите – език, история, култура, т. II / *The Balkans – Languages, History, Culture*, vol. II. Отговорен редактор: Проф д-р Красимира Мутаfoва / Editor-in-chief: Prof. Krassimira Mutafova, PhD. Велико Търново / Veliko Turnovo: Издателство „ИВИС“ / “IVIS” press, 17–24.

Žunić 2017: Žunić, D. Balkan Cultural Confederation. // *Балканите – език, история, култура*, т. V, /број 1 / *The Balkans – Languages, History, Culture*, vol. V, no. 1. Отговорен редактор: Проф д-р Красимира Мутаfoва / Editor-in-chief: Prof. Krassimira Mutafova, PhD. Велико Търново / Veliko Turnovo: Издателство „ИВИС“ / “IVIS” press, 103–110. <<http://journals.uni-vt.bg/balkans/bul/vol5/iss1/>> (28.05.2020)

Jaspers 1999: Jaspers, K. *Pitanje krivice*. Beograd: СамиздатFreeB92.

Kant 2011: Kant, I. Kritik der reinen Vernunft. *Die drei Kritiken*. Köln: Anaconda Verlag GmbH, Jokers Edition.

Marx 2010: Marx, K. and Fr. Engels. *Manifesto of the Communist Party*. Marxists Internet Archive (marxists.org) 1987, 2000, 2010. <<http://activistmanifesto.org/assets/original-communist-manifesto.pdf>> (31.10.2019)

Marx 2019: Marx, K. u. Fr. Engels. *Manifest der Kommunistischen Partei (Februar 1848)*. 2019. <<https://www.marxists.org/deutsch/archiv/marx-engels/1848/manifest/index.htm>> (31.10.2019)

Milutinović 1937: Milutinović K. N. Tri projekta balkanske konfederacije. *Balkan i Balkanci*. Beograd: Izdanje Balkanskog instituta. Reprint: Niš: Niški kulturni centar 2003, 365–383.

Todorova 1999: Todorova M. *Imaginarni Balkan*. Beograd – Zemun: Biblioteka XX vek – Čigoja štampa.

Fukujama 2002: Fukujama F. *Kraj istorije i poslednji čovek*. Podgorica – Banja Luka: CID – Romanov.

Ciarcia 2016: Ciarcia, G. Du stigmatte comme emblem: Le cumul des mémoires à Ouidah, ancien comptoir négrier (*Ethnologie française* 2016/4 (N° 164), pages 691 à 700 <<https://www.cairn.info/revue-ethnologie-francaise-2016-4-page-691.htm#>> (29.10.2019)

Ко жели да се бави социолошком обрадом проблема стигматизације, треба да погледа и књигу Е. Гофмана (Goffman) *Стигма: белешке о нарушеном идентитету* (Gofman 2009), премда Гофман тамо говори о стигматизованим индивидуама (због неке њихове телесне, менталне, социјалне „мањкавости”, а заправо различитости) и њиховом друштвеном одбацивању, док мене овде занима стигматизација читавих народа и читаве једне геополитичке и културалне регије.